

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПІДСТАВ ВІДВОДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В. В. Петрик,
адвокат, здобувач
Закарпатського державного
університету

Держава завжди зацікавлена у тому, щоб суддя не брав участі у розгляді справи за наявності таких підстав, які роблять неможливим виконання його суддівських обов'язків [1, 4]. Такі випадки принижують авторитет суду як органу державної влади, покликаного безсторонньо та об'єктивно розглянути цивільну справу. Сказане також можна екстраполювати на інших учасників процесу, яким можна заявити відвід, оскільки вони також сприяють судді в розгляді та вирішенні цивільної справи і від результатів їхньої процесуальної діяльності залежить законність та обґрунтованість винесеного рішення.

Об'єктивність та неупередженість суду та інших учасників процесу забезпечується тим, що законодавство наказує зазначеним суб'єктам самоусунутися за наявності підстав для цього, а у випадку невиконання цієї вимоги дозволяє заявити їм відвід по цих самих підставах.

Відвід судді та інших учасників процесу покликаний гарантувати принцип презумпції істинності судового рішення [2, 108]. Держава в особі суду повинна встановити істину в цивільній справі, а суддя, обтяжений родинними, службовими та іншими зв'язками з учасниками цивільного процесу, не в змозі винести правосудного рішення на базі чинного законодавства, не вступаючи у конфлікт з власними інтересами. Ось чому, за наявності підстав, передбачених законом, суддя або інший учасник процесу має бути відведений для гарантування ефективного судового захисту порушених, оспорених чи невизнаних прав, свобод та інтересів.

Питання підстав відводу досліджувала відносно невелика група вчених, які свої наукові розвідки проводили в руслі інших дотичних досліджень, а ті, які безпосередньо стосувалися підстав відводу в цивільному процесі, в основному характеризували окремі підстави відводу, не здійснюючи їх загальної процесуально-правової характеристики. До таких вчених можна віднести Я. П. Зейкана, О. В. Науменкова, В. І. Тертишнікова та ін.

Метою цієї статті є визначення поняття та сутності підстав відводу в цивільному процесі та їх характеристика через призму структури предмета доказування в цивільній справі.

Автор раніше аналізував принципи інституту відводу в цивільному процесі, серед яких було виділено принцип обґрунтованості заявленого відводу. Цей принцип вимагає, щоб клопотання про відвід, заявлене учасником процесу, було вмотивованим, тобто обґрунтоване певними підставами [3].

Норми всіх процесуальних кодексів в Україні чітко вимагають мотивування відводу чи самовідводу (ч. 3 ст. 23 ЦПК України, ч. 5 ст. 80 КПК України, ч. 3 ст. 30 КАС України, абз. 4 ст. 20 ГПК України). Ось чому це нормативне положення нами сформульоване як принцип комплексного інституту відводу.

Свого часу у правових системах ряду європейських країн чітко розрізняли дві групи підстав для самовідводу: самовідвід відносно-

Автор розкриває сутність підстав відводу — юридичних фактів матеріально-правового та процесуально-правового характеру, а також співвідносить їх із фактами предмета доказування в цивільному процесі.

Ключові слова: підстави відводу, цивільний процес, предмет доказування

нездатного судді, де суддя зобов'язаний був заявити самовідвід, та самовідвід підозрілого судді, де суддя мав право заявити самовідвід. Фактично в останньому випадку визнавався самостійний інтерес судді, який виражався у тому, що він міг заявити самовідвід не тільки за тими підставам, за якими йому міг бути заявлений відвід, а також за іншими підставами, які на його думку роблять неможливим його участь у розгляді справи. Оскільки причини самовідводу судді в цьому разі перевірити було неможливо, то законодавство припускало таким чином немотивований відвід [4, 54]. Зокрема, це визнавало свого часу французьке законодавство [2, 107].

Наразі сучасна правова система України не визнає самостійного інтересу судді у розгляді судових, у тому числі й цивільних справ. Це, своєю чергою, зумовило наявність єдиних підстав для відводу та самовідводу. Зокрема, ч. 1 ст. 23 ЦПК України визначає, що за наявності визначених кодексом підстав відводу суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст та перекладач зобов'язані заявити самовідвід.

Норми ЦПК України, характеризуючи підстави для відводу в цивільному процесі, вказують, що вони виступають «обставинами». Зокрема, підставою для відводу судді законодавець в п. 4 ч. 1 ст. 20 ЦПК України зазначає: «якщо є інші *обставини* (курсив наш – В. Петрик), які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді». Таким чином, тут мова йде про обставини справи, які матимуть значення для вирішення поточних питань, що виникають в ході слухання цивільної справи. Оскільки підстави відводу охоплюються таким поняттям, як обставини справи, то за своєю природою підстави відводу виступають юридичними фактами.

Справа у тому, що у теорії цивільного процесу стійко панує точка зору, що обставини справи охоплюються поняттям «юридичні факти», встановлення яких дає змогу правильно вирішити цивільну справу [5, 61; 6, 4–5]. Причому це такі юридичні факти, які обґрунтовують вимоги позивача або заперечення відповідача та передбачені нормами права у гіпотезі. Саме у цьому структурному елементі правової норми можна визначити умови певної поведінки. Наприклад, наявність родинних відносин зі стороною справи (гіпотеза) може бути підставою для відводу судді (диспозиція).

Питання, чи включаються юридичні факти, які свідчать про підстави відводу, до предмета доказування, не так однозначно вирішується у теорії цивільного процесу, як питання юридичної природи обставин цивільної справи. Вирішення

цього питання залежить від того, які за характером є юридичні факти, що служать підставою для заявленого відводу у цивільному процесі.

Цивільне процесуальне законодавство термін «предмет доказування» вживає в ст. 179 ЦПК України, де під ним розуміє факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи, і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Крім того, непрямомо можна вивести з інших норм, що саме необхідно доводити при розгляді справ позовного характеру: 1) доказуванню підлягають ті обставини, які обґрунтовують вимоги та заперечення сторін, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 57 ЦПК); 2) доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі і щодо яких у сторін та інших осіб, що беруть участь в справі, виникає спір (ч. 3 ст. 60 ЦПК України) [7, 91].

Практично всі науковці вважають, що до предмета доказування обов'язково входять юридичні факти матеріально-правового характеру, які обґрунтовують існування у сторін матеріальних прав та обов'язків. Деякі вчені на цьому зупиняються й заперечують включення інших фактів до предмета доказування з різноманітних міркувань [8, 214; 9, 128–129; 6, 5; 10, 117–118]. Інші дослідники зазначають, що предмет доказування у цивільній справі виступає складною конструкцією, куди входять юридичні факти різноманітні за своїм характером. Весь процес доказування спрямований на встановлення не однотипних за матеріально-правовим та процесуальним значенням фактів [11, 114; 6, 5–7].

Не зупиняючись детально на даній науковій дискусії, варто вказати, що при розгляді цивільної справи підлягають доказуванню всі факти, про які стверджують сторони, в силу покладених на них обов'язків з розподілу доказування частиною 1 ст. 60 ЦПК України. Більше того, необхідність доказування підстав відводу прямо впливає із вимоги законодавця мотивувати заявлений відвід, а якщо особа бажає заявити відвід після початку з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами, – вона повинна доказати, що підстава відводу стала їй відома тільки після початку розгляду справи по суті (ч. 3 ст. 23 ЦПК України). Аналогічне підтверджується матеріалами судової практики. Зокрема, клопотання про відвід судді А. К. В., яка розглядала позов А. до концерну «Є» про скасування результатів атестації, та її дії при розгляді справи, на думку Б., свідчать про особисту зацікавленість судді. Мотивую-

чи незадоволення клопотання, суддя, що розглядала справу, вказала таке: беручи до уваги, що А. не надано *доказів* (курсив наш – В. Петрук), які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді, а також що вона прямо чи побічно заінтересована в розгляді справи, у задоволенні заяви А. про відвід судді А. К. В. – відмовити [12].

Отже, до предмета доказування входять як юридичні факти матеріально-правового характеру, так і юридичні факти процесуального характеру, оскільки їх встановлення спрямоване на правильне вирішення цивільної справи.

Визначення структури предмета доказування, тобто кола юридичних фактів, які його формують, має неабияке значення для розуміння специфіки фактів, що є підставами для відводу судді, секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста та перекладача.

Факти, які вказують на підстави для відводу, спрямовані на вирішення процесуальних, а не матеріально-правових питань, отже, на перший погляд, виходить, що вони також є процесуальними за природою, тим більше, що вони передбачені нормами цивільного процесуального законодавства. Крім того, ряд підстав відводу формується виключно у цивільних процесуальних відносинах, які виникають під час слухання цивільної справи. Зокрема, якщо суддя під час попереднього слухання справи брав у ній участь як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, секретар судового засідання (п. 1 ч. 1 ст. 20 ЦПК України).

Проте, як це не дивно, більшість підстав відводу для судді та інших учасників процесу формується за рамками розгляду цивільної справи (наприклад, якщо він є членом сім'ї або родичем) у матеріальних відносинах. Звідси виникає питання: чи змінює це юридичну природу підстав відводу? Тобто чи вважати їх юридичними фактами матеріально-правового характеру, якщо при цьому вони направлені на вирішення поточних процесуальних питань? На це запитання слід дати позитивну відповідь, оскільки рамки та характер відносин, у яких вони сформувалися, чітко показують їхню юридичну природу та визначають їхній матеріально-правовий характер.

Справа у тому, що суддя та інші учасники процесу, яким можна заявити відвід, можуть контактувати зі сторонами справи до та під час її вирішення з метою набуття, наприклад, певних матеріальних або особистих благ, що і ставить під сумнів їх об'єктивність та неупередженість. Формування подібних відносин відбувається виключ-

но у рамках матеріально-правових, а не процесуальних відносин. Слід вказати, що не завжди такі факти свідчать про неправомірну поведінку з боку того суб'єкта, якому можна заявити відвід. Наприклад, одруження судді з особою, яка у майбутньому буде представником сторони у цивільній справі, яку суддя буде розглядати. Проте очевидно, що цей факт не дасть судді змогу абстрагуватися від особистих відносин та об'єктивно і неупереджено розглянути справу.

Багато науковців стверджують, що вплив матеріально-правових фактів на цивільний процес може бути безпосередній, а не тільки опосередкований. Зокрема, О. В. Баулін вказує, що матеріально-правові факти можуть бути скеровані на вирішення процесуальних питань. Приміром, реорганізація юридичної особи – матеріально-правовий факт, а не процесуальний. Ця обставина може мати значення при вирішенні питання про наявність чи відсутність підстав для зупинення провадження по справі [5, 63–64].

Отже, підстави для відводу у цивільному процесі можуть мати матеріально-правовий та процесуальний характер. Переважна маса фактів, що служать спільною підставою для відводу судді, секретаря судових засідань, експерта, спеціаліста та перекладача, є фактами матеріально-правового характеру, оскільки вони формувалися за межами цивільних процесуальних відносин під час взаємостосунків з особами, які беруть участь у розгляді справи. Але процесуально-правове значення ці факти мають в рамках розвитку цивільних процесуальних відносин під час вирішення поточних процесуальних питань.

Водночас, крім вищевказаних фактів матеріально-правового та процесуального характеру, важливе значення у структурі предмета доказування надається доказовим фактам, які використовуються в суді для встановлення названих вище двох видів юридичних фактів. Самі по собі ці факти яких-небудь матеріально-правових наслідків не мають, адже вони не описані у структурі норми права, яка підлягає застосуванню до розглядуваних судом відносин. Але з їх допомогою приходять до висновку про існування чи відсутність пошукового юридичного факту, тобто такого, який потрібно встановити. Тому доказові факти інколи називають у теорії цивільного процесу умовиводними доказами. Хоча тут потрібно розуміти, що навіть доказові факти, оскільки вони входять до предмета доказування, необхідно підтверджувати за допомогою доказів.

Доказовий факт може знаходитися в певному зв'язку з тим або іншим фактом предмета доказу-

вання, тому встановлення його існування може дати підставу для істинного висновку про наявність (чи відсутність) насправді того або іншого факту предмета доказування. Іноді цей зв'язок однозначний, в силу чого з наявності доказового факту неминуче випливає існування або, навпаки, не існування пошукового юридичного факту [13, 93–100]. Зокрема, Я. П. Зейкан, коментуючи підстави для відводу судді, навів такий приклад із власної судової практики. Суддя М. вирішував спір щодо будинку, в якому мав намір поселитися. Після задоволення вимог суддя викупив цей будинок у нового власника. Будинок був відсуджений за ціною, значно меншою від реальної ціни на такі будинки у тій місцевості. У задоволенні відводу судді, посилаючись на наявність прямої чи опосередкованої зацікавленості у результатах розгляду справи, було відмовлено, а вищестоящі інстанції виявили із суддею М. солідарність і не звернули увагу на факт його зацікавленості [11, 38]. Таким чином, щоб довести існування процесуально-правового факту зацікавленості судді у вирішенні цивільної справи, адвокат довів існування доказового факту – факту бажання судді оселитися у спірному будинку.

Сам по собі доказовий факт не може бути підставою для відводу судді. Він має бути пов'язаний логічно-правовим зв'язком з тим фактом, що і

буде безпосередньою підставою для відводу. Водночас усі підстави відводу абсолютно чи відносно визначені нормами цивільного процесуального законодавства, оскільки в іншому разі заінтересованість в об'єктивному судочинстві осіб, які беруть участь у розгляді справи, не була б гарантована.

Таким чином, факти матеріально-правового характеру, процесуальні факти та доказові факти мають значення при вирішенні питання про наявність чи відсутність підстав для відводу. Безпосередньо підставами для відводу можуть бути або матеріально-правові, або процесуальні факти. Доказові факти самі по собі підставами для відводу не є, оскільки вони не описані в нормі ЦПК України, що вказує на підстави відводу. Проте вони можуть встановлюватися за допомогою доказів, а надалі на їх підставі суд буде приходити до висновку про наявність чи відсутність фактів-підстав відводу у цивільному процесі.

Висновок. Отже, підстави відводу – це юридичні факти матеріально-правового або процесуально-правового характеру, при встановленні яких за допомогою доказів для забезпечення законності та обґрунтованості судового рішення із розгляду цивільної справи усувається суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст або перекладач.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Стецовский Ю. И.* Судебная власть : учеб. пособ. / Ю. И. Стецовский – М. : Дело, 1999. – 400 с.
2. *Науменков А. В.* Отвод судей в арбитражном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук / А. В. Науменков. – М., 2002. – 172 с.
3. *Петрик В. В.* Принципи інституту відводу в цивільному процесі / В. В. Петрик // Адвокат. – 2011. – № 10(133). – С. 22-26.
4. *Жидков О. А.* История буржуазного права (до периода общего кризиса капитализма) : учеб. пособ. / О. А. Жидков. – М. : Изд-во УДН, 1971. – 157 с.
5. *Баулин О. В.* Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел / О. В. Баулин. – М. : Издательский дом «Городец», 2004. – 272 с.
6. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / под ред. И. В. Решетниковой. – М. : Изд-во НОРМА, 2004. – 480 с.
7. *Білоусов Ю. В.* Доказові презумпції у цивільному судочинстві : монографія / Ю. В. Білоусов, В. П. Феннич. – Х. : Харків юридичний, 2012. – 280 с.
8. Гражданский процесс : учеб. / [Д. Б. Абушенко, В. П. Воложанин, С. К. Загайнова и др.] ; отв. ред. проф. В. В. Ярков. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 720 с.
9. *Сеник С. В.* Цивільне процесуальне право : навч. посіб. / С. В. Сеник, Р. Я. Лемик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 424 с.
10. *Тертышников В. И.* Гражданский процесс : конспект лекций / В. И. Тертышников. – Х., 2005. – 248 с.
11. *Зейкан Я. П.* Коментар Цивільно-процесуального кодексу України / Я. П. Зейкан. – К. : Юридична практика, 2006. – 560 с.
12. Ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 26 квітня 2012 р. в цивільній справі № 2011/431/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23731413>
13. *Иванов О. В.* Доказательственные факты в гражданском процессе / О. В. Иванов // Правоведение. – 1970. – № 6. – С. 93-100.

Петрик В. В. Понятие и сущность оснований отвода в гражданском процессе

Автор раскрывает сущность оснований отвода – юридических фактов материально-правового и процессуально-правового характера, а также соотносит их с фактами предмета доказывания в гражданском процессе.

Ключевые слова: основания отвода, гражданский процесс, предмет доказывания

Petryk Vitaliy. The concept and essence of the reasons for the challenge in a civil lawsuit

The author reveals the essence of the reasons for the challenge as legal facts of material and lawful as well as procedural and rightful character and also correlates them with the facts of evidence subject in a civil lawsuit.

Key words: the reasons for the challenge, a civil lawsuit, the evidence subject